

Зоран ТОДОРОВСКИ

ЕДНА КАРАКТЕРИСТИКА ЗА ИВАН МИХАЈЛОВ ОД СТОЈАН ХРИСТОВ ЗА АМЕРИКАНСКАТА ЈАВНОСТ

1990 година бездруго ќе биде одбележана со смртта на Иван Ванчо Михајлов, водачот на врховистичкото крило на Внатрешната македонска револуционерна организација и последен сведок на мрачното терористичко минато на оваа македонска организација.

Животниот пат на Иван Михајлов е неразделно поврзан со името на ВМРО, со узурпирањето на нејзиното раководство и со меѓусебните политички пресметувања и физички самоистребувања, со предавството на националните интереси, фашизирањето на организацијата и нејзиното ставање во услуга на бугарската реакционерена политика и на европските фашистички сили.

Во периодот меѓу двете светски војни за Иван Михајлов многу се пишувало, но останал конспиративен сè до својата смрт. Западните дипломатски кругови во него ја гледале единствената личност која го загрозувала мирот, не само на Балканот туку и во Европа. Неговите терористички активности ги полнеле рубриците на балканските и европските весници и списанија, срамејќи го името на Македонија во очите на европската јавност. Ваквото дејствување на Иван Михајлов го става во редот на неодминливите личности во меѓувоениот период на политичката сцена на Балканот и Европа.

Последното интервју на Иван Михајлов, дадено за италијанското, односно миланското популарно историско списание „Storia Illustrata“, предизвика несомнен интерес кај италијанската, а посебно кај југословенската и бугарската јавност. Давајќи на знаење дека и покрај полувековното исчезнување од политичката сцена е сè уште меѓу живите, интервјуто на Иван Михајлов најде посебно место и коментар во југословенските, македонските и бугарските весници и списанија.¹ Во интервјуто, како и во последните јавувања на страниците на македонските и хрватските емигрантски весници², Иван Михајлов сè уште стои на своите стари определби во однос на Македонија, решавањето

¹ Се однесува на следните весници и списанија: „Duga“, „Start“, „Intervju“, „Политика“, „Нова Македонија“, „Вечер“, „Време“, „Пиринско дело“ и „Заря“.

² В. „Независима Македонија“, VII, 1986, „Разговоръ съ Иванъ Михайловъ“, 7-8; В. „Хрватска“, IX, 1970, Буенос Аирес, „Македонска питања и Југославија“.

на македонското прашање³ и националната припадност на македонскиот народ.⁴

Она што посебно треба да се одбележи во последното интервју на Иван Михајлов, е тоа што тој и понатаму се претставува како главен и единствен наследник, продолжувач и застапник на ВМРО. Со своите изјави тој и натаму го злоупотребува митското име на револуционерната организација и се става на чело како вековен лидер на македонската организација, а *чиј народ, всушност, не го признава и чија националност ја негира* (подвлекол З.Т.).

Сосема друга претстава за Иван Михајлов и за неговата терористичка ВМРО, лоцирана токму во периодот на неговиот највисок подем на чело на организацијата, ни презентира Стојан Христов во досега непознатиот напис кај нас, а објавен во американскиот весник „New York Herald Tribune“ од Њујорк на 5 јануари 1930 година.⁵ Овој познат американски писател, новинар, публицист и сенатор од македонското потекло⁶ е познат по повеќе историски и автобиографско-мемоарски дела инспирирани од историското минато на македонскиот народ⁷, како и на повеќе литературни раскази и популарни журналистичко-публицистички трудови за културата, етнографијата, а посебно за обичаите и традицијата на балканските народи, како и написи за историско-политичката ситуација на Балканот.⁸

Делата на Стојан Христов, пред неколку години, се преведени и кај нас⁹, освен историската хроника „Херои и убијци“. Во неговите

³ Според изјавата на Иван Михајлов, мнозинството во Македонија “сака една независна Македонија, според моделот на Швајцарија, или повторно соединување со Бугарија” („Duga“, 3-16. III. 1990, „Posle 55 godina Vančo Mihajlov prvi put progovorio: Paveliĉ sam pozajmio svog ĉoveka“, 45-48. Пренесено од миланското списание „Storia Illustrata“).

⁴ Исто. Во интервјуто Иван Михајлов продолжува да го негира постоењето на македонскиот народ, нарекувајќи го Бугаро-Македонци“.

⁵ Архив Југославије, Београд, Фонд: Централно пресбиро, бр. 38, ф. 722, ае, 522, “New York Herald Tribune“, New York City, 5. I. 1930, „Macedonia’s Bandit King“, By Steyan Christewe.

⁶ Стојан Христов е роден во село Кономлади, Костурско, Егејскиот дел на Македонија, на 10 септември 1888 година. Во 1911 година, на 13-годишна возраст, заради незаднатата економско-политичка состојба во Македонија, заминал на печалба во Америка. По завршувањето на студиите работел како уредник на весникот “House Organ” од Чикаго, од 1922 до 1925 година. Од 1925 до 1927 година работел како новинар на весникот “Daily News” од Чикаго, а од 1927 до 1929 година како специјален дописник од Балканот за надворешната рубрика на истиот весник. Од 1952 до 1953 година повторно престојувал на Балканот како дописник на Северно-американското новинарско здружение “NANA”. Од 1964 до 1973 година бил избран за сенатор на државата Вермонт (за животниот пат и творештвото на Стојан Христов види повеќе кај Даница Ј. Цветановска, Фолклорната традиција во литературните дела на Стојан Христов (докторска дисертација), универзитет “Кирил и Методиј”, Филолошки факултет, Скопје, 1985; Д-р Драги Стефанија, Македонија во делата на Стојан Христов, сп. „Иселенички календар“, Скопје, 1982, 192-194.

⁷ Heroes and Assassins (Херои и Убијци), New York, 1935; Mara (Мапа), New York, 1937; This my Country (Ова е мојата татковина), New York, 1938; The Lion of Yanina (Лавот од Јанина), New York, 1941; My Amerikan pilgrimage (Мојот американски ацилак), Boston, 1947; The Eagle and the Stork (Орелот и штркот), New York, 1976.

⁸ Стојан Христов го сретнуваме и како редовен соработник на списанието „Macedonia“, издадено во 1932 година од централниот комитет на македонските политички организации во САД и Канада, во чии броеви објавува повеќе написи за актуелното политичко и историско поднебе на Македонија и Балканот („Macedonia“, N.I-8, 1932, Indianapolis, Indiana).

⁹ По тој повод, во 1986 година, Стојан Христов ја посети Македонија, при што беше избран за член надвор од работниот состав на МАНУ.

дела е втакаена љубовта кон Македонија и македонскиот народ, со нагласена историска хронологија за крвавата голгота на повеќевоковната борба на македонскиот народ за национална слобода, откривајќи го за вниманието на американскиот читател, како што подвлекол Димитар Митрев „слободарскиот поход на еден мал народ во срцето на размирниот Балкан“¹⁰.

Написот, односно интервјуто на Стојан Христов со Иван Михајлов, потекнува од времето на неговиот престој на Балканот, од 1927 до 1929 година, како специјален дописник за надворешната рубрика на весникот „Daily News“ од Чикаго. Средбата со Иван Михајлов тој ја остварил во една од базите и на врховистичката организација во планинските предели на Пиринскиот дел на Македонија. Податокот што го наведува авторот дека разговорот е воведен „два дена“ по убиството на таткото и братот на Иван Михајлов¹¹, ни го посочува точниот датум за утврдување на средбата. Таа била остварена на 2 ноември 1927 година. Средбата со Стојан Христов, при којашто од неговите придружници дознал за убиството на својот татко и брат, ја спомнува и Иван Михајлов во своите спомени.¹² Интересен е и фактот што написот е објавен дури по враќањето на Стојан Христов во САД, односно две години и два месеци од наведената средба. Оттука, во написот, покрај разговорот со Иван Михајлов, авторот дава кратка ретроспектива за развојот на врховистичката ВМРО по Првата светска војна, како и на одделни подецнежни настани по воденото интервју во ноември 1927 година, поврзани со меѓусебните судири и пресметувања во борбата за власт меѓу раководството на организацијата.

Какво внимание им е посветено на Македонија и на македонското ослободително движење, на врховистичко-терористичката организација на ВМРО и на нејзиниот водач Иван Михајлов, говори мошне долгиот текст на написот под наслов: *Македонскиот „Крал на Бандитите“*, а објавен на првите страници на весникот и збогатен со пет фотографии од македонските предели, меѓу кои на Штип и Ново Село и заедничка фотографија на Стојан Христов и Иван Михајлов во еден питорескен амбиент, пропратена со следниот текст: „Со награда распишана за неговата глава – Иван Михајлов, македонскиот божемен ослободител“.

Служејќи се со своите сопственивидувања и интерпретации на настаните, секако и под влијание на соговорникот, како и силно присутното трагање по националниот идентитет и нескриените симпатии и чувства кон срадањата, сremeжите и борбата на својот народ за национална слобода, одделни искажувања на Стојан Христов по-

¹⁰ Димитар Митрев, Одрозот на Илинденското востание во уметничката литература. Илинденски зборник 1903 - 1953, Скопје, 1953, 288; Гане Тодоровски, Подалеку од занесот поблизу до болот, Скопје, 1983, 215-216.

¹¹ Таткото и братот на Иван Михајлов, Мише и Ристо Гаврилски, убиени се на 30 октомври 1927 година на мостот на реката Отиња кај Ново Село, Штип, заради одмазда за убиството на генералот Михајло Ковачевиќ, извршено на 5 октомври истата година од страна на испратените врховистички терористи од Софија (Архив на Македонија, Скопје, Фонд: Македонски национален комитет, кут., 13; Иванъ Михайловъ, Спомени IV. Ослободителна борба 1924-1934 г. (Продолжение), Indianapolis, 1973, 91-96; Тодор Г. Зографски и Димче А. Зографски, КПЈ и ВМРО (Обединета) во Вардарска Македонија во периодот 1920-1930, Скопје, 1974, 188,201).

¹² Иванъ Михайловъ, Спомени IV ...чит., 97-98.

примаат форма на послободно поврзување на историските вистини и полуистини, повремена субјективност и нагласена емотивност. Исто така, во написот се содржани и одредени глорифицирања и идеализирања на познатите историски настани, појави и личности, што во однос на личноста на Иван Михајлов преминуваат во извесен романтичарски занес.

Сочувствувајќи со судбината на својот народ, предизвикана, пред сè, од политиката на терор, пресуди и прогонувања од неговите огништа, а уште повеќе од асимилаторските и денационализаторските мерки на балканските буржоаски држави, Стојан Христов на извесен начин ги оправдува терористичките акции на врховистичката организација на Иван Михајлов кои, според него, единствено го „држат отворено македонското прашање“. Оттука, тој во лицето на Иван Михајлов го гледа единствениот „револуционер“ кој се бори за слобода на Македонија и е подготвен да го жртвува својот живот „ако со тоа може да се помогне каузата на неговата земја“.

И покрај тоа што во овој период на своето живеење и творење Стојан Христов покажувал колебање во однос на својот национален идентитет и на националниот идентитет на македонскиот народ¹³, сепак на преден план во неговиот напис се: „Македонија“, „Македонецот“ и „македонскиот народ“, решавањето на „македонското прашање“ и признавањето на „независноста на Македонија“. Неговата македонска национална свест е изразена во подоцнежните негови дела, а посебно доаѓа до израз за време и по Втората светска војна и создавањето на македонската држава во составот на Југославија.¹⁴

Професионалната новинарска етика на Стојан Христов, како и притисокот на веродостојноста на историските факти, не го оставиле рамнодушен да ја премолчи пред американската јавност вистината за македонската „тајна терористичка организација“, за нејзините терористички методи и за нејзиниот водач, Иван Михајлов, нарекувајќи го притоа: „бандит“, „диктатор на тајната македонска држава“, „главен револверција на Балканот“, „најопасен жив политички конспиратор“, „деспот“, „убиец“, „страстен шовинист“ и сл.

Во продолжение на прилогот го предаваме интегралниот текст на написот-интервјуто на Стојан Христов со Иван Михајлов.

МАКЕДОНСКИОТ „КРАЛ НА БАНДИТИТЕ“

*Прогонуван како бандит со награда распишана за неговата глава,
Иван Михајлов, од планините на Македонија, има огромна моќ
како водач на тајната терористичка организација
што води непрекината герилска војна
за слободата на родната земја*

Од Стојан Христов

Кога се отвори вратата на планинската колиба, среде собата осветлена со газиена ламба обесена под иконата на Богородица стое-

¹³ Даница Ј. Цветановска, Фолклорната...цит., 15.

¹⁴ Исто, 15,37-45.

Фрагмент од текстот на написот на Стојан Христов

ше мазно избричен млад човек на околу трисет години. Беше со средна става, облечен во зелено-кафена војничка блуза и сиво-кафени панталони. Сивиот качкет со долг кожен раб му беше навлечен над очите. На нозете имаше изврзани чорапи до колена од природна небоена волна. Од исповкрстените ремени и каиши висеа револвери, куршуми, кожни торбички и друга кабеста комитска опрема.

Тоа беше Иван Михајлов, водачот на комитите, диктаторот на тајната македонска држава. Тој е главниот револверџија на Балканот, најопасниот жив политички конспиратор.

Михајлов не е силен по става, но суровиот планински живот и чистиот воздух што го дише го имаа одврснато. Тенок, кокалест, со пропаднати но румени образи, со четвртеста брада, стиснати усни и лице како извајено, тој изгледа искрен и решителен. Пред пет години беше непознат: денес е херој за милиони луѓе, а деспот, убиец за илјадници други. Направени се неколку обиди за атентат врз него, но тој ги намирисува заговорите пред тие да созреат, и ги возвраќа таму откај што произлегле.

Михајлов е толку досетлив што последниот заговор против неговиот живот заврши не со негова смрт, туку со смртта на извршите-

лот на заговорот. Тој човек, Георги Баждаров¹⁵, порано беше задграничен претставник на Михајлов. Подоцна стана водач на фракцијата што се отцепи од редовите на револуционерната организација и сега очајнички се бори да ја истргне власта од рацете на Михајлов. Баждаров заминал за Варна, на Црно Море, да ја доработи сплетката смислена за уништување на неговиот поранешен водач. Беа усовршени три различни планови што требаше да се спроведуваат во дело истовремено.

Но Михајлов, безбедно скриен стотици милји далеку во планините, знаеше за сè што се случуваше – па дури и за она што допрва ќе се случи. На патот кон станицата од каде што требаше да отпатува назад во Софија и да ги извести своите другари дека сè е подготвено, Баждаров беше застрелан од страна на терористите од казнениот оддел на силите на Михајлов.

Што направија приврзаниците на Баждаров за да ја одмаздат неговата смрт? Не можејќи да удрат по коњот – како што вели една балканска поговорка – тие удрија по самарот. Вечерта на 16 октомври беа испукани 20 куршуми во Васил Василев¹⁶, кој не беше комита туку секретар на Македонскиот национален комитет во Софија, кој не треба да се меша со Централниот револуционерен комитет чиј член е Михајлов. Со овие истрели раздорот беше пренесен од револуционерните на легалните македонски редови – односно на емигрантските организации во Бугарија.

За да се разгледа настанатата сериозна ситуација, двете организации свикаа специјален конгрес за 24 ноември.¹⁷ Дента пред овој состанок, низ светот пролета веста дека македонските комити кои печатот упорно ги нарекува бандити и покрај често даваните објаснувања – направиле обид да го кренат во воздух Симплон експресот – елитниот меѓународен воз што сообраќа меѓу Париз и Константинопол. Автентичноста на оваа вест не беше никогаш потврдена и на крај излезе дека заканата се однесувала на вовче во луна-парк, а не на вистинскиот воз. Мотивот за оваа измислена вест тешко може да се определи. Но велат дека целата афера била скована во Белград, со цел да се создадат нови компликации меѓу Југославија и Бугарија, па Бугарија да им забрани на Македонците да го одржат својот конгрес.

Комитите се одговорни за кризните состојби и за конфликтните ставови и погледи во разновидните македонски групи – односно илегалните борци што ја сочинуваат Внатрешната македонска револуционерна организација или ВМРО како што таа скратено и многу често се нарекува. И токму тој, Иван Михајлов, по изглед безопасен, срдечен, решителен млад човек, раководи со разновидните активности на големата машинерија, со тајната терористичка организација, која

¹⁵ Георги Баждаров (1881, с. Горно Броди, Серско - 1929, Варна), идеолог на врховистичката ВМРО, член на Изпълнителниот комитет на македонските бродства и на Задграничното претставништво на ВМРО, уредник на в. "Македония" (1919-1923), потпретседател на Македонскиот научен институт.

¹⁶ Васил Василев (1897, с. Ёмборе, Кажанско - 1944, Софија), публицист, претседател на македонската младинска организација во Варна и организатор на Македонскиот младински сојуз во Софија, секретар на Македонскиот национален комитет.

¹⁷ Ваков конгрес на наведениот датум не е свикан ниту одржан.

во поглед на многу нешта е вистинска држава – затоа што испраќа во странските престолнини тајни пратеници што не ги признава ниту една влада; собира даноци; има судови – било каква да е правдата што ја делат револуционерите – и има своја сопствена поштенска служба со сопствени поштенски марки.

Независност на Македонија! Тоа е бојниот повик на оваа востаничка организација. Самиот Михајлов е подготвен да виси ако со тоа може да помогне да се дојде чекор поблиску до оваа цел.

Па сепак, и покрај тоа што е скромен, тој е страв на Балканот. Човек тешко може да поверува дека тој е „Ванча“ – злогласниот „Ванча“ – како што го нарекуваат Србите, кои се спремни да му платат и милион динари на оној што ќе ја донесе неговата глава.

Додека седи пред мене се чини безопасен и немоќен. Но од оваа пуста колиба која е моментно негов штаб, тој може да издаде наредби за операции и потези што ќе предизвикаат политички проблеми во Лондон, во Париз и во Рим.

Патувајќи пеш, со автомобил и на маска за да го најдам во оваа планинска колиба. Беше ноќ. Автомобилот брмчеше по тесниот пат ограден од едната страна со испреплетени дабови, а од другата со жуборлива рекичка. Пред нас се назираа нејасните контури на планините.

На стотина чекори пред нас стоеше некој човек, одвај видлив во темнината. Водачот што одеше пред мене ја извика лозинката. Човекот го даде соодветниот одговор. Тогаш си пристапија еден кон друг и цврсто се ракуваа. На ова место го напуштивме автомобилот. Ми беше донесена маска со дрвен самар. Јавнав и појдов, придружуван со еден стражар што нè водеше по патот и еден што одеше зад мене. По неколку часа вакво јаване, конечно стигнавме во привремениот штаб на Михајлов.

Осум години Михајлов се јази по овие планини, прво како аѓутант¹⁸ на Тодор Александров¹⁹, а потоа како негов наследник. Очекувајќи да видам снажен, груб и суров човек, кој со престојот во планините и постојаното планирање на терористички акции ја изгубил угладеноста.

Михајлов е роден во Штип²⁰, сега во Српска Македонија. Таму е роден и Тодор Александров. Штип ѝ има дадено на комитската организација повеќе борци од кој и да е друг македонски град.²¹ Душата

¹⁸ Иван Михајлов, всушност, бил скретар на Тодор Александров, вработувајќи се најпрвин во канцеларијата на Задграничното представништво на ВМРО во Софија (Иванџ Михајловџ, Спомени I. Младина, Selci Umbre, 1958,95; Иванџ Михајловџ, Спомени II. Освободителна борба 1919-1924, Louvain, (S.A.), 21).

¹⁹ Тодор Александров (1881, Ново Село, Штипско - 1924, с. Сугарево, Мелничко), член на ЦК на ВМРО и раководител на врховистичката „автономистичка“ ВМРО.

²⁰ Иван Михајлов Гаврилов е роден на 26 август 1896 година во Ново село, Штипско, а умрел на 6 септември 1990 година во Рим.

²¹ Од Штип потекнуваат следните повидни македонски дејци, револуционери и други припадници на разни струи во ВМРО: Славејко Арсов (битолски и ресенски војвода), Тодор Лазаров (раководител на Штипскиот револуционерен комитет и задграничен претставник на ВМРО во Софија), Мише Развигоров (штипски војвода), Ефрем Чучков (скопски окружен војвода и член на ЦК на ВМРО), Славчо Ковачев (штипски војвода, редактор на в. „Автонимна Македонија“, федералист), Димитар Мирасчиев

на сегашната организација се штипјани.²²

По школувањето во месното училиште Михајлов се запишал во бугарската гимназија во Солун. Но, кога во 1912 година Грците го окупирале тој град и ги затвориле бугарските училишта, се преселил во Скопје и таму се запишал во српската гимназија каде и матурирал. Тој точно зборува српски и ги чита сите главни српски и хрватски весници, како и весниците од Бугарија и од другите земји.

Во 1918 година младиот Михајлов заминал за Софија²³ каде што се запишал во Бугарскиот државен универзитет, на студии за адвокат.²⁴ Меѓутоа, наскоро по запишувањето кога Тодор Александров го испратил својот повик за оживување на ВМРО, која била распуштена за време на Светската војна, Михајлов бил меѓу привите што го напуштиле Универзитетот и се јавиле на повикот на стариот водач.²⁵

Може да не се согласите со Михајлов. Може да го сметате за фанатик, за страстен шовинист чиј суд и резон се заматени со омраза кон Србите и горлива желба за македонска слобода. Но, не можете, а да не се восхитувате од неговиот егзалитиран идеализам, неговата подготвеност да го жртвува својот живот и животите на илјадници други ако со тоа може да се помогне каузата на неговата земја. Тој нема да запре пред никого.

Тогаш, дали е чудно што тој револуционер со изглед на интелектуалец крева во воздух мостови и згради, секогаш кова нови заговори за убиства на генерали и државници, за уништување на туѓата сопственост во Македонија – сите смислени, се разбира, за да се одржи горливоста на Македонското прашање, и светот да се присили еден ден да ја признае независноста на Македонија? Ваква е востаничката дејност за која се залага и која ја практикува младиот Михајлов. Постоенето на револуционерна организација само по себе, не е доволно за да се одржи отворено Македонското прашање. Низ своите терористички акции таа мора да му покаже на светот дека македонските маси се решени да се ослободат или да умрат.

Во деновите на турското ропство било можно во Македонија постојано да се одржува состојба на безредие, преку мрежата на комитски чети што го опфаќа целокупното револуционерно подрачје. Секоја област, секој круг, имал своја чета и свој војвода. Тие ги напаѓале тираните – беговите и пашите, имале престрелки со башибозукот и со регуларната војска, и воопшто, на разни начини создавале нереди низ целата земја.

(член на ЦК на ВМРО, деец на Народната федеративна партија), Стојан Мишев и Славе Иванов (штипски војводи, федералисти, “ренегати”).

²² Се мисли на Страхил Развигоров, член и Јордан Ѓурков, резервен член на михајловистичката ЦК на ВМРО, како и на поголем број терористи и атентатори и терористи на михајловистичкото крило по потекло од Штип.

²³ Завршувањето на Првата светска војна И. Михајлов го затекнала како војник на бугарската армија (Иванџ Михајловџ, Спомени I... цит., 95).

²⁴ Се мисли на правниот факултет на Софискиот универзитет (Иванџ Михајловџ, Спомени I... цит., 95).

²⁵ Види фуснота 18. За обновувањето и дејствувањето на “автономистичката” ВМРО на Тодор Александров по Првата светска војна види повеќе кај Изменниците на македонското дело, Прага, 1926, 24-34; Д-р Иван Катарциев, Време на зреење I... цит., 142-183; Зоран Тодоровски. Дејствувањето на автономистичката ВМРО 1918-1924 (магистерски труд), Универзитет “Кирил и Методиј”, Филозофски факултет-Скопје, 1989.

Но, сега ситуацијата се измени. Комитите веќе не можат толку безбедно да талкаат по планините како во турско, а прашањето за тоа дали воопшто треба да постои илегална дејност – и ако треба тогаш каква – беше главното прашање во повоената ВМРО. Некои го застапуваа ставот дека треба да се прекине со сите терористички методи и дека треба да се преземе интензивна легална-политичка кампања за пропаганда во странство. Но сепак, сите се согласуваат дека револуционерната организација не треба да се распушти.²⁶

Меѓутоа, како што стојат работите, еден од основните принципи што ВМРО најмногу го негува и кој ѝ ја дава силата и престижот е принципот на Внатрешност.²⁷ Организацијата постои на македонската територија и љубоморно го чува својот револуционерен домен, забранувајќи во неа егзистенција на било какво друго легално или нелегално здружение кое не потпаѓа под нејзината власт. Според тоа, ВМРО мора да дејствува во внатрешноста, мора да покаже живот во внатрешноста, мора да создаде немири на македонската територија, за светот да знае дека Македонците не се задоволни со договорите што ја одредуваат нивната судбина.

Понатаму, таа е независна, бидејќи ВМРО е во секој поглед влада, невидлива влада на географски одредената но политички непостоечка македонска држава, за која Михајлов тврди дека ја држи под невидлива контрола.

Овие два темелници на Револуционерната организација, значи – основниот принцип на внатрешност и принципот на независност²⁸ –

²⁶ Уште со самото доаѓање за член на ЦК на ВМРО во 1925 година, И. Михајлов имал нови идеи и мерки за „борбата што претстои да се води“, како што тој самиот вели во своите спомени. Имено, тој ја променил традиционалната тактика на борбата на организацијата што се состоела со дејство на вооружени чети и со организирање на населението (Иванџ Милашиловџ, Спомени III. Освободителна борба 1924-1934 г., Leuvain, 1967,81). Неговата нова тактика се состоела од длабоко конспиративни тројки или петорки, најмногу по градовите, кои содејствувале со испратените атентатори или сами учествувале во подготовките и извршувањето на атентатите. На тој начин неговата организација се претворила во терористичка, длабоко конспиративна и силно централизирана, изгубувајќи ја тесната врска со македонското население (Цветана Мичева, Убиството на Александър Протогеров... цит.,69). Ваквата трансформација на ВМРО од страна на И. Михајлов, францускиот дописник од Софија, и дабар познавач на состојбите на Балканот, ја коментирал на следниот начин: „Македонската револуционерна организација се крие во пештери. Таа се претвори во терористичка организација, ја слече кожата на лавот и ја навлече кожата на волкот“ (Alert Londres. Les Comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans, Paris, 1932,55).

²⁷ По убиството на Тодор Александров врховистичката ВМРО фактички се распаѓа во Вардарскиот и Егејскиот дел на Македонија. ВМРО се претвара во „емигрантска“ организација, останувајќи со назив „внатрешна“ и делувајќи во границите на Бугарија односно во Пиринскиот дел на Македонија без цврсти врски со македонското население во другите делови на Македонија (Васил Ат. Василев, Майскиџт манифест на ЦК на ВМРО од 1924 г. - обстановка, преговори и последици, Исторически преглед, кн. 5, София, 1980,62).

²⁸ Не би можело да се каже за потполната „независност“ на врховистичката ВМРО бидејќи таа до смртта на Т. Александров одржуваше тесни врски со бугарската профашистичка влада на Александар Цанков (види повеќе кај д-р Иван Катарциев, Време на зрење I,...цит., 144-183; Зоран Тодоровски, Дејствувањето...цит., 142-155), а од 1926 година со новиот претседател на бугарската влада Андреј Љапчев (види повеќе кај Ангел Динев, Политичките...цит., 157-172; Д-р Иван Катарциев, Време на зрење I...цит., 281-296).

се извор на нејзината сила и живот, но и на најголемата неволја. Додека тајните пратеници се испраќаат во странските престолнини за да ја изложат македонската кауза и пред влијателните државници и печатот да ги покажат извештаите за состојбите во татковината, ВМРО мора да ги држи очите широко отворени да не биде изиграна и да не стане оружје во рацете на некоја европска сила. Едно од првите нешта со кои неизбежно се судира секоја рака што се пружа кон Балканот со желба за стекнување политичка моќ е македонската организација.

Никогаш порано раката испружена по влијание на Балканот не го нашла ВМРО поподготвен да ја стисне, отколку по заклучувањето на мировните договори (Македонците велат дека нема мировни договори; велат дека има само договори за мир) кога се чинеше дека е загубена секаква надеж и дека судбината на Македонија е запечатена. Агентите од Москва, подготвени за секаква можност за комуникација на Балканот, не губеа ни час да ја направат својата мачна понуда. Решението на македонскиот проблем ќе дојде како неизбежен резултат ако тоа прашање се спои и апсорбира во поширокото и по-благородното прашање на федерализацијата на полуостровот. Македонија би го зазела своето место како политичка единица во Балканската федерација на советски републики.

Овој глас, засилен со злато, беше гласот што групата македонски патриоти тогаш на чело на ВМРО не можеше да си дозволи да не го чуе. Во 1924 година Македонскиот револуционерен комитет привремено го пресели штабот во Виена²⁹ и таму, по продолжени состаноци со претставници од Москва, беше потпишан манифестот со кој организацијата се заветува на каузата на болшевизмот.³⁰

Тројцата кои тогаш го сочинуваат централниот комитет и кои го потпишаа манифестот беа Тодор Александров³¹, генералот Александар Протогеров³² и Петар Чаулев³³. Ставајќи го својот потпис на фаталниот документ што организацијата ја претвораше во инструмент во рацете на комунизмот, секој од овие тројца си ја запечати сопствената смртна пресуда. Денес никој од нив не е жив.

Со овој виенски манифест организацијата беше пренесена од сопствената револуционерна територија на туѓа почва. Се плукна на традиционалниот принцип за внатрешност. Организацијата се продаде

²⁹ „Штабот“ на „Македонскиот револуционерен комитет“ не бил преселен во Виена, туку таму заминале Т. Александров и А. Протогеров заради водење преговори со претставниците на Советскиот Сојуз, Балканскиот револуционерен центар и со претставниците на прогресивното македонско револуционерно движење. Во Виена се наоѓало седиштето на ВМРО (об.) на Димитар Влахов.

³⁰ За преговорите и потпишувањето на Мајскиот манифест во Виена види повеќе кај Изменниците...цит., 51-69; Димитар Влахов, Мемоари, Скопје, 1970, 228-248; Д-р Иван Катарчиев, Време на зреење I...цит., 219-266.

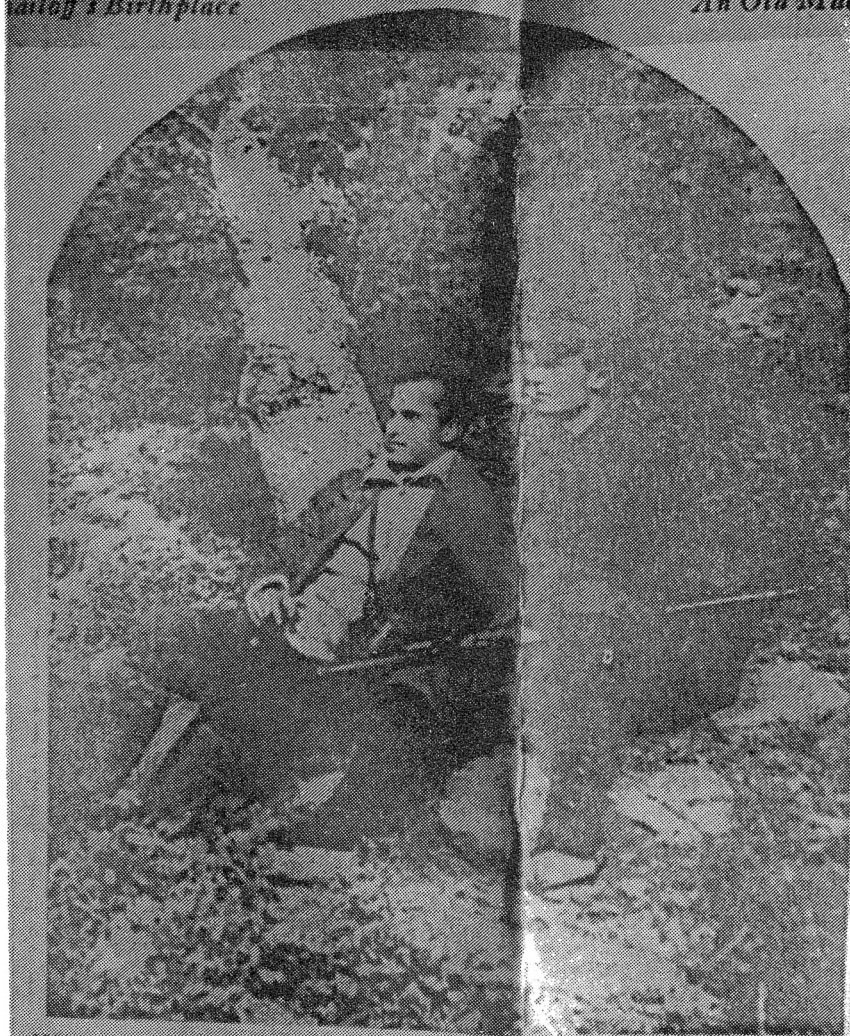
³¹ Тодор Александров не е потписник на Мајскиот манифест, туку во негово име документот го потпишале А. Протогеров и П. Чаулев (Изменниците..., 57).

³² Александар Протогеров (1867, Охрид - 1928, Софија), генерал-лајтнан на бугарската армија, член на ЦК на ВМРО, водач на десното крило на ВМРО, т.н. протогеровисти.

³³ Петар Чаулев (1882, Охрид - 1924, Милано), војвода во охридско, член на ЦК на ВМРО, припадник на левата струја на ВМРО.

Michailoff's Birthplace

An Old Macedonia

*With a Price on His Head—Ivan Michailoff, Macedonia's
Would-Be Liberator (Right) and Mr. Christow*

The three men who then composed the supreme committee and signed the manifesto were Todor Alexandroff, General Alexander Protogeroff and Peter Tchauleff. By putting his

conspiracy in which Communists, Serbians and Bulgarians took part. A few months after the Vienna affair, while on his way to attend the revolutionary

Засдничка фотографија за спомен од средбата: Иван Михајлов (десно) и Стојан Христов

на туѓа сила и му го сврте грбот на вториот главен принцип, принципот на независност.

Александров беше оној што ја оживеа заспаната ВМРО по Светската војна и вдиши живот во паднатиот дух на Македонците и прв од тројцата ја согледа грешката на она што беше сторено. Штом се врати во Македонија го одрече својот потпис и се откажа од документот.³⁴ Вториот член, генералот Протогеров, тргна по истиот пат, но третиот Чаулев, со поддршката на некои интернационално ориентирани Македонци, одби да го стори истото и своите двајца колеги ги прогласи за предавници.³⁵ Како резултат на тоа беше создаден заговор во кој учествуваа комунисти Срби и комити.³⁶ Неколку месеци по виенската афера, на пат за револуционерниот конгрес на Пирин Планина, Александров беше застрелан од страна на комитите.³⁷ Генералот Протогеров беше со него, но по некоја мистериозна причина остана жив.

Смртта на истакнатиот водач се држеше во тајност две недели, до завршувањето на работата на конгресот.³⁸ Најмаркантна личност на овј таен состанок во планината беше Иван Михајлов, дотогашен главен помошник на човекот што лежеше закопан во блиската шума. Младиот Михајлов беше едногласно избран да застане на местото на Александров.³⁹

Првата задача на Михајлов, веднаш по изборот, беше да го разоткрие заговорот против Александров и да ја одмазди неговата

³⁴ Всушност Т. Александров и А. Протогеров, под притисок на бугарската влада, објавиле документ со кој јавно се откажале од Мајскиот манифест и од своите потписи (Архив Србије, Београд, Збирка: Танасије Динића, кут. 39, "Декларација на Т. Александров и А. Протогеров", Н° 722,1 август 1924).

³⁵ "La Federation balkanique", Wienne, 15 Aout 1924, N-2 et 3,38-39, "Отворено писмо до членовите на ВЪтр. Македонска Р. Организација до сите борци за македонската слобода".

³⁶ Оваа верзија за убиството на Т. Александров ја поропагирало врховистичкото раководство на ВМРО на чело со И. Михајлов (Види: Заговоротъ противъ Тодоръ Александровъ. По данни на ВЪтрешната македонска револуционна организација, (S.L.), 1924). Учеството во заговорот на "Србите" произлегува од круговите на бугарската влада на чело со министерот на војската, генералот В'лков, со цел да го отстрани сомневањето за вмешаноста во убиството на Т. Александров (Архив Србије Београд, Збирка: Танасије Динића, „ВМРО и Бугарска“, Београд, 1933, (ракопис), 88).

³⁷ Т. Александров е убиен на 31 август 1924 година кај с. Сушица, Мелничко. Физичките убијци на Т. Александров се војводите на организацијата во Петричкиот округ, Штерју Влахов и Динчо Вретенаров (Заговоротъ...цит., 26-35; Изменниците...цит., 77-89).

³⁸ Раководството на врховничката ВМРО и присутните делетати на конгресот скришум го закопале телото на Т. Александров и до 12 септември 1924 година го криеле негово убиство за да се пресметаат со неговите убијци и нивните наредувачи, како и со сите левоориентирани припадници на македонското ослободително движење (Архив на Институтот за национална историја, Скопје, Фонд: Кралско посланство во Лондон, к. XXXVII/17, бр. 248, Министарство иностраних дела Кралевине СХС, Политичко оделење, Пов. Бр. 8215, Београд, 19. IX. 1924; Заговоротъ...цит., 28-35, 48-50; Иванъ Михайловъ, Спомени III...цит., 27-46; Изменниците..., 77-78).

³⁹ Всушност и Михајлов, заедно со А. Протогеров и Георги Поп Христов на конгресот на ВМРО во февруари 1925 година, бил избран за член на ЦК на ВМРО, а практично тој бил вистинскиот раководител односно „шеф“ на ВМРО (Изменниците... цит., 96; Д-р Иван Катарџиев, Време на зреење I...цит., 282-284).

смрт.⁴⁰ Следеше најодмаздничкиот колеж во историјата на организацијата. Под нож беа ставени мнозина што беа поврзани со срамниот заговор.⁴¹ Но, главниот соизвршител, Чаулев, беше безбедно сместен во Виена. Кога терористите на Михајлов му влегоа во трагата, побегнал во Италија. Долгата рака на македонската организација достигнала и во таа земја. Чаулев пиеше кафе во една кафеана во Милано кога еден куршум му го пробил челото.⁴²

Но, виенската група, потпомогната од Москва, ги продолжи своите сепаратистички активности под раководство на Паница⁴³, стариот комитетски водач, кој дваесет и пет години пред тоа, го убил Борис Сарафов⁴⁴, тогашниот водач на ВМРО, затоа што шуруваше со Кралот Фердинанд и го мешаше Македонското прашање и бугарските аспирации.⁴⁵

Една вечер, во Бург Театарот во Виена, Паница ја гледал изведбата на Ибзеновито „Пер Гинт“, кога, за време на една од најбурните сцени во пиесата, една црномурна дваесетгодишна девојка со пламен поглед го повлече чкрапалото на револверот, и стариот отпадник без здив се струполи во столицата.⁴⁶ Девојката, Менча Карничева⁴⁷, австрискиот суд ја ослободи од обвинението и таа денес му е сопруга на Иван Михајлов.

Откако расчисти со повеќето соучесници во убиството на Александров, Михајлов ги присобра своите сили и го започна својот терористички поход во Македонија. Есента 1927 неговите луѓе го уби-

⁴⁰ Притоа, врховистичкото раководство на ВМРО на И. Михајлов во 1924 година, издаде и посебна брошура за убиството на Т. Александров (цит.Заговорът противъ Тодоръ Александровъ).

⁴¹ Се мисли на крвавите септемвриски денови во 1924 година во Пиринскиот дел на Македонија и на Горноцумајското клање на 12 септември истата година, познато како „Вартоломејска ноќ“, во кои физички беа ликвидирани најпрогесивните и најреволуционерните македонски кадри. Види повеќе кај Изменниците...цит., 79-84; Ангел Динев, Политичките...цит., 130-145; Д-р Иван Катарџиев, Време на зреење I...цит., 277-279.

⁴² Петар Чаулев е убиен на 23 декември 1924 година во Милано од испратениот атентатор на михајловистичката организација, Димитар Стефанов (Архив на Македонија, Пописник 1, бр. 27, Извод од изјавата на Стефанов (Архив на Македонија, Пописник 1, бр. 27, Извод од изјавата на Стефанов Иванов Димчо. За Убиството на П. Чаулев види повеќе кај Трети дъла Прага-Таборъ-Виена-Милано, (S.L.), (S. A.), 183-281).

⁴³ Тодор Паница (1876, Орехово - 1925, Виена), околински војвода во Драмско, приврзаник на санданистите и федералистите и деец на ВМРО (Об.).

⁴⁴ Борис Сарафов (1872, с. Либјахово, Неврокопско - 1907, Софија), офицер на бугарската армија, претседател на Врховниот македоно-одрински комитет, член на Главниот штаб на Илинденското востание, задграничен представник на ВМРО.

⁴⁵ Заедно со Б. Сарафов, од страна на Т. Паница, бил убиен и Иван Гарванив (1869, Стара Загора - 1907, Софија, претседател на ЦК на ВМРО и задграничен представник на ВМОРО во Софија). За убиството на Б. Сарафов и И. Гарванов види повеќе кај Христо Силянов, Освободителни борби на Македонија, Том II Софија, 1983, 480-508; Манол Д. Пандевски, Внатрешната македонска револуционерна организација и неоврховизмот (1904-1908), Скопје, 252-271.

⁴⁶ Т. Паница бил убиен на 7 мај 1925 година во Виена. Види повеќе кај Трети дъла ... цит., 73-180; Ангел Динев, Политичките... цит., 146-153; Димититар Влахов, Мемоари... цит., 255-262.

⁴⁷ Менча (Мелпомена) Карничиу (1900, Крушево - 1964, Рим), сопруга на И. Михајлов.

ја српскиот генерал Ковачевиќ.⁴⁸ Во почетокот на 1928 една млада Македонка Мара Бунева⁴⁹, го пресретнала Велимир Прелиќ⁵⁰ на мостот преку реката Вардар во Скопје, најголемиот град во југословенската Македонија, и исто како жена му на Михајлов во Виена, извадила пиштол и го убила. Потоа го свртела револверот кон себе и си умрела со зборовите „Ја љубам мојата земја!“ Подоцна беше откриено дека Прелиќ, десната рака на гувернерот на Скопје, беше осуден на смрт од страна на ВМРО поради свирепиот прогон на Македонците за кои постоеше сомневање дека се поврзани со организацијата.

Какви мерки преземаат српските власти за да им се спротивстават на овие комитетски насилства на нивната територија? Дваесет илјади жандарми⁵¹, покрај бројната војска, се постојано стационирани во ова подрачје. По секое насилство следат безмилосни репресалии со цел да се заплашат револуционерите. Додека разговарав со Михајлов во планинска колиба, тој не знаеше дека двајцата што ме придружуваат до неговиот логор⁵² беа дојдени и за да му кажат дека два дена пред тоа беа убиени татко му и брат му, мирни граѓани на југословенската држава.

Водачот на комитетите не пушти ни солза. Не минува ден, а тој да не чуе за смртта на некој од неговите редови или од редовите на непријателот. А, како што вели бугарската поговорка, мечката што оди од врата на врата еден ден ќе дојде и пред твојата.

„Не е витешки, беше неговиот спокоен коментар на веста, да се убие еден невин старец само затоа што случајно му е татко на непријателот. Ова е веројатно само лукавство со кое сакаат да не намамат да преземеме непромислени репресалии, но жално грешат. Ние ги преземаме само оние мерки што ни се чинат корисни и целесообразни, без оглед на провокациите на нашиот непријател.“⁵³

Но каква е состојбата во самата ВМРО? Досега опишавме само двајца потписници на Виенскиот манифест. А што стана со генералот Протогеров?

Протогеров беше реизбран во револуционерниот централен комитет на истиот конгрес на кој Михајлов покажа таква енергија и мудрост што речиси преку ноќ се јави како движечка сила на ВМРО, фрлајќи го во сенка стариот генерал кој на македонската кауза ѝ имал

⁴⁸ Михајло Ковачевиќ бил генерал на Брегалничката дивизија со седиште во Штип.

⁴⁹ Мара Бунева (1902, Тетово - 1928, Скопје), била поврзана со врховистичките кругови на ВМРО во Софија од каде се насели во Скопје.

⁵⁰ Велимир Прерлиќ бил полициски чиновник во Скопје.

⁵¹ Всушност во Македонија биле распоредени 12.000 жандарми од вкупно 17.000 што ги имало во Кралството на СХС, а вкупно за воведување на ред и мир во Вардарскиот дел на Македонија биле ангажирани околу 35.000 војници, жандарми, граничари, четници и др. (Албум, Делбите на Македонија (1912-1944), Скопје, 1927,70).

⁵² Тоа биле едни од најблиските соработници на И. Михајлов, Јордан Чкатров и Крсто Велјанов (Иванъ Михаилѡвъ, Спомени IV... цит., 97-98).

⁵³ На веста за убиството на својот татко и брат, И. Михајлов во своите спомени запишал: „И пред нив реков (се однесува на С. Христов и неговите двајца придружници - З. Т.) дека ВМРО никогаш нема да падне на нивото на српската држава - да убива невини луѓе; а ќе го прави само тоа што е во интерес на нашата народна кауза, стоејќи многу повисоко од завојувачките планови и методи на Белград“ (Иванъ Михаилѡвъ, Спомени IV... цит., 98).

дадено трийсет години од својот живот. Односите меѓу нив наскоро станаа многу затегнати. Тие не сакаа ни да се сретнат. Стана очигледно дека на следниот конгрес⁵⁴ генералот нема да биде реизбран на своето место во комитетот.

Но, лукавиот Михајлов не го мачеше толку непријателството на генералот кон него колку сомневањето што долго му го матеше умот дека Протогеров беше вмешан и во заговорот против животот на славниот Александров. Зошто атентаторите не го убија и генералот? И тој, како и Александров, се откажа од својот потпис на манифестот. Беше со Александров кога овој беше убиен. Убијците можеле без проблем да го убијат и него.

Младиот револуционер тајно спроведувахе истрага и собираше податоци кои непобитно докажуваа дека Протогеров бил главниот заговорник против Александров.⁵⁵ Но што можел Михајлов да стори во врска со тоа? Не можел да го убие колегата што Централниот револуционерен конгрес го избра за водач и кој формално уживаше ист авторитет како и тој самиот! Михајлов одлучил да се помират до следниот конгрес. Тогаш пред достоинствениот собир ќе ги изнесе сите осудувачки податоци!

Но Протогеров го намириса сето ова и стори сè што можеше да го спречи свикувањето на конгресот. Минуваа месеци. Мандатот на привремениот комитет одамна истече. Сè уште немаше конгрес. Дејноста на ВМРО беше речиси целосно парализирана.

И тогаш се случило нешто. Вечерта на 7 јули 1928 година, кога се враќаше во своето засолниште во бугарската престолнина, Протогеров беше застрелан од заседа заедно со својот телохранител. Михајлов веднаш издаде коминике во кое стоеше дека поради непобитниот доказ за учеството на генералот во убиството на Александров и другите цели диктирани од највисоките интереси на македонската кауза, погубувањето на генералот беше неизбежно.⁵⁶

Во редовите на ВМРО се разви нова и поакутна криза. Мнозина што го презраа генералот додека тој беше жив, но кои истовремено гледаа со неодобрување на издигањето на Михајлов до местото на водач, ги свртија капите и ѝ се придружија на групата што ја оплакуваше смртта на Протогеров. Како резултат на тоа сега практично постојат две автономистички фракции што водат очајничка внатрешна битка за опстанок.⁵⁷

Михајлов има моќ, било да е во право или не. Младината на Македонија е со него; силата на организацијата е на негова страна. Покрај тоа, тој ја има моралната поддршка на мнозинството Македон-

⁵⁴ Конгресот на ВМРО бил закажан во пролетта 1928 година, а се одржал по убиството на А. Протогеров на 21 јули истата година.

⁵⁵ За да го оправда убиството на А. Протогеров, михајловистичката ВМРО издаде и посебна брошура: *Защо бја убитъ Александъръ Протогеровъ*. По данни на Втрешната македонска револуционна организација, (S. L.), 1928.

⁵⁶ За превирањата и судирите во ВМРО и за меѓусебната нетрпеливост и обвинувања на И. Михајлов и А. Протогеров види повеќе кај Истината върху кризата во ВМРО, Августъ 1929 (ракопис), Институт за национална историја - Скопје, сл. IV. 55; Цветана Мичева, *Убиството на Александър Протогеров ...цит.*, 54-69.

⁵⁷ Се однесува на двете струи во врховистичката ВМРО, михајловисти и протогеровисти.

ци, и на оние во татковината⁵⁸ и на оние надвор, како што се половината милион емигранти во Бугарија. Тој е скромен човек. Вистина, понекогаш својата улога на водач не ја сфаќа толку скромно и се однесува како диктатор, но неговата искреност и преданост на македонската кауза се надвор од секадво сомнение.

* *

*

Написот односно интервјуто на Стојан Христов со Иван Михајлов, сместен во автентичен амбиент и временски простор, ја надополнува сликата на врховистичката ВМРО, нејзиното конспиративно и теористичко дејствување, судирите во раководството на организацијата и меѓусебното истребување, настаните што доведоа до потпишување на Мајскиот манифест и откажувањето од него од страна на Тодор Александров и Александар Протогеров, како и погледите, целите и методите за разрешување на македонското прашање на нејзиниот врховен водач, Иван Михајлов.

Од друга страна, написот е интересен и значаен и заради тоа што во него, меѓу другото, се содржани и одделни погледи, оценки, ставови и констатации на младиот аматерски дописник, од македонско потекло, во однос на некои процеси, настани и личности од развојот на Внатрешната македонска револуционерна организација, што всушност претставува и почеток на плодното литературно творештво на Стојан Христов.

⁵⁸ По сè изгледа С. Христов мисли на „македонската академска младина“, која по својот антисрпски и антирежимски став била именувана како „Македонски-Бугари“. Некои од нив станале плен и на михајловистичката пропаганда во Вардарскиот дел на Македонија (Архив на Македонија, Фонд: Македонски Национален Комитет - Софија, кут. 8 и кут.14. За дејноста и судењето на оваа студентска младина види повеќе кај д-р Војо Д. Кушевски, Скопскиот студентски процес пред Друштвото на народите, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје, 1986, 159-173; Д-р Иван Катарциев, Време на зреење П... цит., 264-266). Активноста на „Македонската академска младина“ во поновата бугарска историографија се прикажува како еден вид „културен фронт на ослободителното движење“ на „младата бугарска интелигенција“ во Македонија (Димитър Г. Гоцев, Младежките национално-освободителни организации на македонските българи 1919-1941, София, 1988, 252; Димитър Г. Гоцев, Тайна младежка револуционна организација във Вардарска Македонија (1922-1927 г.), Исторически преглед, кн. 2, София, 1983, 63).